

Орлова Т. В.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЗМІНИ СТАТУСУ ЖІНОЦТВА ТУРЕЧЧИНИ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті подається історико-соціологічний аналіз змінювання становища жінок Туреччини – країни ісламського Сходу, яка впродовж останніх дев'яноста років пройшла складний шлях модернізації. Турецькі жінки відчували певні зміни, частина з них тим користується, проте останнім часом ситуація ускладнюється у зв'язку із посиленням ісламізації країни.

Ключові слова: Туреччина, жіноцтво, модернізація, лаїцизм, ісламізм.

У зв'язку із виходом незалежної України на міжнародну арену посилюється дослідницький інтерес до вивчення історії і сьогодення її країн-партнерів, особливо найближчих сусідів, до кола яких належить Туреччина. Турецька Республіка колись являла собою ядро величної і могутньої Османської імперії. Проте з часом її деградація дійшла до тої межі, коли наприкінці Першої світової війни постало питання про суверенітет. Однак турецький народ під керівництвом Мустафи Кемаля Ататюрка дав гідну відповідь на історичний виклик і став на шлях модернізації. На початку ХХІ ст. Туреччина входить до "G-20", тобто до кола двадцяти найбільш розвинених країн світу, посідаючи між ними п'ятнадцяти місце і з амбітними намірами найближчим часом увійти до першої десятки. Значною мірою її успіхи зумовлені тими перетвореннями, які можна назвати одним словом – модернізація, тобто докорінне перетворення усіх сфер життя. Серед них важливу роль відіграють зміни у гендерних відносинах, зокрема, у статусі жіноцтва. Треба наголосити, що у сучасній світовій історіографії, особливо у її західних школах, впродовж останніх чотирьох десятиріч великої уваги науковців набули так звані жіночі студії. Ця тенденція поступово посилюється і серед українських вчених, хоча активність, звичайно, набагато менша. Стосовно дослідження винесеної у назву статті проблеми наявна лише одна публікація О. Андросовича [1], хоча за кордоном побачили світ декілька – як російських [2; 3; 4], так і турецьких авторів [5; 6; 7]. Останніми роками в Туреччині відбуваються зміни, пов'язані із посиленням ісламізації країни, що впливають і на становище жіноцтва. Тому видається корисним розставити нові акценти у тому питанні, чи дійсно відбулося "звільнення жінки Сходу"?

Туреччина належить до мусульманської цивілізації – однієї з найбільш традиційних у сучасному світі. Разом із тим серед понад п'ятдесяти країн цієї цивілізації Турецька Республіка – єдина, де релігія офіційно відділена

від держави, тобто держава формально є світською. Разом із тим іслам сповідує 98% населення, тобто його цінності і норми мають масову підтримку. Звичайно, впродовж десятиріч модернізації на західний манер відбулися певні зрушення, особливо у великих містах і зонах рекреації, де розвинений туристичний бізнес. Тому у заможних районах Стамбула рідко можна побачити “закритих” жінок, щільно вкритих тканиною з голови до ніг або просто із специфічною хусткою, а в провінціях косо дивляться на тих, хто має інший вигляд. Символом відданості традиційним цінностям вважається хиджаб, що в наш час розуміється як жіноча хустка, яка одягається на маленьку шапочку біне, і має закривати волосся й шию. В умовах спекотної країни це дуже незручно, проте жінки, які носять таке, терплять. Чому? Носіння хиджабу – феномен далеко не однозначний. З одного боку, він символізує відданість принципам ісламу, який розділив світ на два світи: чоловічий і жіночий, що відбилося у понятті “пурда”. Це поняття втілюється в багатьох аспектах: у тому, що існує чоловіча і жіноча половини дому. У тому, що у мечетях жінки моляться в окремій частині приміщення, відокремленій решіткою від тої, де знаходяться чоловіки. У тому, що жіночий одяг має приховувати все, що може ввести сторонніх чоловіків у сексуальне збудження, а волосся вважається дуже сильно діючим у цьому плані (сила сексуальності – “фітне”). У мусульман на першому місці в системі цінностей людини стоїть честь – “намус”, причому честь чоловіка розуміється зокрема в тому плані, що честь зберігають і його жінки – дружина, доньки, сестри, матері. Тому за порушення честі кара може бути дуже жорстокою, аж до позбавлення життя. “Вбивства честі” і досі є досить поширеним явищем, особливо у сільській місцевості. В наш час туркені продовжують страждати від домашнього насильства. У 2004 р. організація “Міжнародна амністія” оприлюднила доповідь “Туреччина: жінки проти домашнього насильства” [8], в якій вказується, що 88,2% жінок живуть в атмосфері постійного насильства, під яким розуміється будь-яка дія, що наносить фізичну, психологічну або сексуальну шкоду, а 68% зазнають побиття з боку своїх чоловіків. Хоча від часів кемалійської революції двадцятих років минулого століття із законодавства, реформованого на світський лад за зразками європейських кодексів, були вилучені правові санкції, що сприяють дискримінації.

Взявши курс на лаїцизм, тобто світськість, у своїй державницькій діяльності, Мустафа Кемаль Ататюрк здійснив, як кажуть в Туреччині, і “жіночу революцію”, бо наділив жінок небаченими до того правами, насамперед, формально зрівнявши їх з чоловіками. У 1924 р. за його ініціативою був прийнятий Закон про єдину освіту, що забезпечував жінкам можливість навчатися наряду з чоловіками. У 1925 р. – Закон про зовнішній

вигляд, який відкидав практику “закриття” жінок за допомогою мусульманського одягу. У 1926 р. вступив в дію Цивільний кодекс, який кардинально змінив правовий статус жіноцтва. Він базувався на прийнятій у 1924 р. Конституції Турецької Республіки, яка проголосила рівність всіх громадян, незалежно від статі. У сфері сімейно-шлюбних відносин заборонялося багатоженство, замість релігійного шлюбу впроваджувався той, що реєструвався цивільною службою (за швейцарським зразком), подружжя набувало рівних прав у вихованні дітей та питаннях спадщини. Проте, як помітили юристи, той кодекс залишив низку правових переваг чоловіка: за ним закріплювався статус голови родини, від якого залежав вибір місця поселення дружини; від чоловіка дружині належало одержувати дозвіл працювати поза домом. Остання норма діяла до листопада 1990 р., коли була скасована. Відповідно до ст. 192 нині діючого Цивільного кодексу, жоден з подружжя не зобов’язаний брати дозвіл у другого під час вибору роботи. За часів кемалійської революції жінки також одержали політичні права, причому в деяких аспектах навіть раніше, ніж жінки європейських країн. Так, у квітні 1930 р. туркени набули права голосувати на виборах до муніципалітетів і бути обраними до міської ради. З 5 грудня 1934 р. почав діяти закон, що гарантував їм право обирати і бути обраними до турецького парламенту – меджлісу. Аналогічні права жінки Франції одержали у 1944 р., Італії – у 1946 р., Швейцарії – 1971, Ліхтенштейну – 1984 р. Першою жінкою, яка стала депутатом парламенту, була селянка Хатидже Чірпан, яку висунули до меджлісу у 1935 р. за особистою вказівкою Ататюрка [5, с. 146]. У 1999 р. турецький міністр внутрішніх справ Хасан Денізкурду заборонив так званий “тест на незайманість”, який, хоча і ніколи не був узаконений в країні, все ж проводився багатьма офіційними установами, починаючи із шкіл, супротив волі дівчини, яка підлягала такому тестуванню. У 2005 р. було виправлено Кримінальний кодекс, з якого викреслили статті, що передбачали покарання незаміжним жінкам, які робили аборт. У 1990 р. при уряді була створена Генеральна дирекція з питань становища жіноцтва. Ця організація зайнялася лобіюванням гендерних проблем у парламенті та уряді, відстоюючи права жіноцтва. В Туреччині, на відміну від України, існує міністерство із справ жінок та сімей. Багато зусиль для покращення ситуації докладають неурядові організації. Ще у лютому 1924 р. з’явився Союз турецьких жінок, в уставі якого сформульовано головну мету: досягнення політичних прав жінок у конституційному порядку. У 1999 р. виникла Асоціація проти дискримінації прав жінок, створена з метою протидії порушення цих прав. Вона активно займається розробкою поправок до законодавства, націлених на захист жіноцтва. Тобто впродовж майже дев’яноста років було внесено чимало

поправок законів у сфері прав жінок відповідно до вимог часу. Як же реалізувалися в реальному житті надані права?

Незаперечно, реформи Мустафи Кемалю Ататюрка відіграли важливу роль у боротьбі із пережитками суспільного життя, особливо по відношенню до жінок. Однак вони не зрушили глибинні основи соціально-економічних структур суспільства і тому вплинули на становище жінок частково. Вони сприяли поширенню ідеалів рівності серед жіноцтва, проте далеко не всі жінки розуміли їх і сприймали, особливо на периферії. А тим більше чоловіки, від яких вони повністю залежали. Наприклад, дівчат не віддають до школи, вважаючи, що освіта жінок – зайві розкоші, яка тільки заважає у шлюбі. Так, навіть у наш час, за даними ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН), у Туреччині понад 640 тисяч дівчат не одержують обов'язкової освіти [8]. Наслідком є те, що серед дорослого населення країни кожна четверта жінка не вміє писати і читати. За самими турецькими даними за грудень 2010 р., із 8% неписьменного населення країни більшість становлять жінки: це понад 4 млн. [9]. Вищу освіту серед жінок мають лише 3% [10]. Зрозуміло, що неписьменність виступає в ролі основної перешкоди для участі у політичному та економічному житті.

Участь жіноцтва у політиці є дуже незначною. Під час парламентських виборів 2002 р. жінки одержали тільки 24 місця з 550 можливих. Асоціація підтримки і освіти жінок-кандидатів звернулася до політичних партій із закликом підтримати кандидатури жінок на муніципальних виборах 2004 р., проте їхнє звернення залишилося без відповіді. У тому році тільки 1% жінок був обраний до муніципальних органів влади [8]. У парламенті, обраному у 2007 р., число жінок піднялося до 50, тобто становить 9,09% від загальної чисельності. У кабінеті міністрів жіноцтва – 7,7%. Вважається, що число жінок-депутатів в будь-якій країні є показником її розвиненості, тому показовим буде порівняння: у британському парламенті жінок приблизно третина, у шведському – понад 40%. Однією з перешкод жіночої участі у політичній діяльності такого рівня в Туреччині є визначена законом умова: бажаючі бути обраними в парламент за партійними списками повинні сплатити внесок в 2 тисячі нових турецьких лір, що становить понад тисячу євро [11]. Створена ще Кемалем Ататюрком Народно-республіканська партія, яка зараз усунена від влади ісламістською Партією справедливості і розвитку (ПСР), заявила, що прагне досягти участі жіноцтва в парламенті на рівні не менше 30%, для цього добиватиметься зниження внеску до 500 лір або його скасування. Проте лідер правлячої ПСР прем'єр-міністр Реджеп Ердоган закликає, аби жінки змагалися на рівних із чоловіками.

Деякі жінки Туреччини дійсно змагаються на рівних із чоловіками. Яскравим прикладом тому – діяльність на посаді прем'єр-міністра Тансу

Пенбе Чіллер – першої і поки що єдиної жінки – керівника уряду, хоча міністрами були і є інші жінки. Вона перебувала на прем'єрській посаді з 1993 до 1996 р. Народившись у сім'ї губернатора провінції Біленджик, Т. П. Чіллер закінчила престижний американський коледж для дівчат на батьківщині, вищу освіту одержала у Сполучених Штатах Америки. Повернувшись на батьківщину, “розумна білявка”, як її називали партійні колеги, була обрана до меджлісу від Стамбулу, два роки займала посаду державного міністра економіки. Коли їй казали, що жінка і політика – поняття несумісні і прямо протилежні, вона відповідала, що плюс та мінус завжди притягуються один до одного [11]. Жіночі риси відрізняли її від чоловіків-політиків, але вона вміла доходити до розуміння кожної людини, яка приходила на масові мітинги. Тансу закликала до зближення із Європою, запевняючи, що це – єдиний вибір між світлом і темрявою. Разом із тим в разі необхідності виявляла твердість характеру, наприклад, коли виникала необхідність відправити у відставку недолугого чиновника. Одного разу відправила у відставку відразу десять мерів на південному сході Туреччини, яких звинуватили у корупції. Не дарма її прозвали “стамбульська троянда”, оскільки часто вона показувала шипи. Пізніше до цього додалося “турецька залізна леді”, оскільки з її боку було виявлено розуміння необхідності зміцнення армії, переозброєння на новітній лад, що розглядалося як запорука безпеки і боротьби з курдськими сепаратистами. До речі, серед бойовиків Робітничої партії Курдистану, яка воює за створення окремої курдської держави, також діють жінки. У червні 1996 р. невідома вагітна терористка-смертниця з цієї організації підірвала вибуховий пристрій, від якого загинуло шестеро турецьких солдатів. Курдська робітничка партія створює спеціальні терористичні групи, які складаються виключно із жінок. Це є виявленням тенденції, яка стала помітною не так давно, а саме: використання жінок у терористичній діяльності. Турецька влада ставиться до тих терористок, які потрапляють до її рук, як до “рівноправних з чоловіками”, тобто не замислюється у застосуванні найжорстокіших катувань, хоча офіційно вони заборонені. Серед сучасних політичних діячок “харизматичною леді” називають правозахисницю Лейлу Зана, яка відбуває покарання в одній з турецьких в'язниць. На початку 1990-х рр. вона стала першою курдською жінкою, обраною до турецького парламенту. Коротка промова курдською мовою стала підставою для її арешту, адже на той час турецьке керівництво не визнавало курдського питання, а нагадування про нього розцінювалися як підриг державної безпеки. Після заборони Демократичної партії, до якої належала Л. Зана, вона втратила депутатську недоторканість і була заарештована із звинуваченням у державній зраді і зв'язках із курдськими

терористами. Але попри окремі приклади яскравих жінок-політиків, у XXI ст. жіноцтво не досягло належного місця у політичному житті Туреччини.

Що стосується участі в економічному житті, то трудова зайнятість жінок – насамперед у домашньому господарстві, на них практично повністю лежить неоплачувана робота із обслуговування чоловіка, дітей, інших родичів. Поза домом у Туреччині працює 24%, для порівняння: у Європі – 46% [7]. При тому, що доля жінок у виробництві є такою низькою, на сучасному етапі вона має тенденцію до зниження: у 1990 р. вона становила 34,1%, у 2002 – 26,9%, у 2004 – 25,4%, у 2007 – 24,8 [5, с. 148]. Разом із тим жінки представлені у широкому спектрі професій: вони працюють менеджерами, вчителями, лікарями, юристами, навіть поліцейськими. Нині в університетах Туреччини серед викладачів жінки становлять 39%, серед професорів – 27%. 36% всіх архітекторів, 29% лікарів, 33% адвокатів – жінки. Показовим є той факт, що у 2010 р. головою Союзу підприємців Туреччини була жінка. У тому ж році у Доповіді із глобальної гендерної нерівності у діловому світі у 2010 р., що був оголошений Всесвітнім економічним форумом, досліджувався стан справ у 34 країнах світу, виявилось, що Туреччина посідає друге місце після Фінляндії за чисельністю жінок-керівничок вищого рівня. У Фінляндії рівень жіночої присутності на найвищих керівних посадах у фірмах становить 13%, а у Туреччині – 12% [12]. Проте попри присутність жіноцтва практично у всіх сферах суспільного життя і у всіх професіях, дискримінація за статевою ознакою зберігається. Заробітна плата жінок складає від 20 до 50% від тієї, що одержує чоловік за таку ж само роботу (особливо це стосується праці у сільському господарстві і у приватному секторі). Чоловікам належить 92% всієї власності в країні і приблизно 84% валового внутрішнього продукту [13]. Незаперечно, робота поза домом надає жінці більшої економічної незалежності. Тому виникає питання стосовно незначної жіночої зайнятості. Частина жінок у Туреччині не працює, тому що у цьому немає потреби. Вони приймають ту модель сімейного ладу, коли дружина повністю підкорюється чоловікові, а той, одружившись, бере на себе усю повноту відповідальності за забезпечення своєї родини. Значна частина турецьких чоловіків не дозволяє своїм дружинам працювати поза домом. Жінки працюють вдома, займаючись господарством і дітьми. Інші, можливо, й бажали б самостійно заробляти, проте не мають професії. Треті взагалі не хочуть працювати. З другого боку, дуже часто, попри власні бажання, жінки змушені працювати на стороні, аби збільшити сімейний бюджет. Це – реакція на бідність. Однак, як виявила турецька дослідниця Лейла Сен, “жіноча робота” знаходиться у конфлікті із соціальним та гендерним сприйняттям жінок та їх членством в соціальних групах, таких, як сім'я [14]. Найчастіше на заробітки йде молода жінка, що

стає неприйнятним для чоловіків, особливо, якщо її внесок у сімейні фінанси суттєвий, а також для старших жінок, яких починають сприймати як некорисне переобтяження родини. Тому працююча жінка відчуває дискримінацію не тільки на роботі, але й вдома. В останньому випадку конфліктність виливається у посилення насильства над жінками.

У ролі примусу можна розглядати і вимогу носити хиджаб, про що йшлося вище. Однак, за роки перебування при владі Партії справедливості і розвитку, яка відстоює право жінки на власний вибір, тобто носіння хустки, зросло число тих жінок, які хочуть це робити. У дослідженнях, результати якого у березні 2009 р. надрукувала газета “Мілліет”, зазначено: популярність хиджабу серед турецьких жінок зросла. 64% жінок носили його у 2003 р., 69% – на початку 2009 р., тобто на 5% більше [15]. До того ж важливо звернути увагу на ту обставину, що хиджаб набуває популярності серед молоді. Юні туркені змінюють “західний стиль” на “ісламський” на знак протесту проти надто вільних норівів їхніх європейських однолітків. “Людство втомилося від оголеності, – заявляє двадцятирічна студентка стамбульського університету Наз. – Із глянцевиx обкладинок на нас зазивно дивляться роздягнені красуні, більша частина жіночого населення від такого видовища тільки червоніє” [16]. До того ж, за думкою прихильниць мусульманського стилю одягу, хиджаб надає почуття захищеності (за ісламськими звичаями, із “закритою” жінкою чужий чоловік не може навіть заговорити, не те що образити), впевненість у собі, підвищує самооцінку. Тобто, не можна говорити про “типову жінку Туреччини”, бо у суспільстві існують різні життєві моделі, велика різниця – у стилях та способах існування, рівні життя, на що значний вплив мають регіони проживання. Проте як висновок можна навести слова Ньюлюфер Нарлу – соціолога Стамбульського університету: “Жіноча свобода в Туреччині залишається міфом, документом на папері” [17]. У списку із 115 країн світу Туреччина – на 105 місці із додержання прав жінок [7]. Попри усі закони, які мають тому сприяти, ісламські стереотипи регулювання гендерних відносин залишаються дуже дієвими. Це особливо відчувається у зв’язку із “повзучою ісламізацією”, проти якої застерігають захисники світського шляху розвитку Туреччини, підозрюючи у бажанні його змінити правлячу Партію справедливості і розвитку. Вона прагне досягти посилення Туреччини у модернізації, спираючись на зміцнення традиційних начал, серед яких – і традиційне ставлення до жінок. Питання стосовно можливості таких перспектив розвитку може одержати негативну відповідь.

Використана література

1. Андросович О. Г. Традиції і новації у гендерних відносинах сучасного турецького суспільства / Олександр Григорович Андросович // Сторінки історії. – 2010. – Вип. 30. – С. 225–233.
2. Ибрагимова Н. Р. Роль женщины в социально-экономической, политической и культурной жизни Турции / Н. Р. Ибрагимова // Женщины зарубежного Востока и современность. – Ташкент, 1988. – С. 110–127.
3. Ульченко Н. Ю. Исламская традиция, феминизм и положение женщин в современной Турции / Н. Ю. Ульченко // Ислам и политика. – М. : Крафт + ИВ РАН, 2001. – С. 320–332.
4. Зиганшина Г. М. “Проблема тюрбанов” и другие аспекты участия турецких женщин в движении политического ислама / Г. М. Зиганшина. – Режим доступа : <http://www/iaas.vsu.ru/res/lomo06/relig/ziganhina.htm>
5. Кютюкчю М. Формирование прав женщин в процессе культурных и общественных преобразований в Турецкой Республике / Мустафа Кютюкчю. – Режим доступа : www.isras.ru/files/File/Vlast/2010/02/Formirovanie_prav_genshin.pdf
6. Токаоглу С. Права женщин в Турции / Сибель Токаоглу. – Режим доступа : <http://www.Zarubejye.com/arhiv/kapak/zar3/arhiv3j.htm>
7. Бенли Ф. Каждая женщина Турции заслуживает права быть услышанной /Фатма Бенли. – Режим доступа : <http://www.turkishnews.ru/interview/1208.html>.
8. Турция: женщины против домашнего насилия. – Режим доступа : <http://amnesty.org.ru/pages/guseur4400132004>
9. Образование женщин в Турции. – Режим доступа : <http://tursia.ru/Content/17605>
10. Основные моменты в мире. – Режим доступа : <http://g-b-monha.ru/article1764.html>
11. Женщины-политики в Турции. – Режим доступа : <http://www.svobodanews.ru/content/transcript/2128773.html>
12. Деловые женщины Турции. – Режим доступа : <http://www.trtrussian.net/trtworld/ru/newsDetail.aspx?HaberKodu=6cb23c2f-d8f1-44d8-b61a-8fb537d7bfa3>
13. Турция: насилие в отношении женщин. – Режим доступа : <http://demoscope.ru/weekly/2005/0225/analit03.php>
14. Сен Л. Можно ли объяснить неравенство в бедных семьях в Турции только гендерными различиями? / Лейла Сен. – Режим доступа : <http://www.developmentandtransition.net/Stati.35+M5412dfa7d2e.0.html>
15. Турция надевает хиджаб. – Режим доступа : <http://www.muslima.ru/index.php>
16. Реджеп Эрдоган и хиджаб. Как меняется внешний облик женщин в Турции. – Режим доступа : <http://www.svobodanews.ru/content/transcript/2070708.html>
17. Проблема абортов в Турции. – Режим доступа : <http://www.svobodanews.ru/content/transcript1812962.html>

ОРЛОВА Т. В. Изменения статуса женщин Турции в XX – начале XXI века.

В статье подается историко-социологический анализ изменений положения женщин Турции – страны исламского Востока, которая на протяжении последних девяноста лет прошла сложный путь модернизации. Турецкие женщины ощутили некоторые перемены, часть из них ими пользуется, однако в последнее время ситуация усложняется в связи с усилением исламизации страны.

Ключевые слова: Турция, женщины, модернизация, лаицизм, исламизм.

ORLOVA T. V. Change in the status of women of Turkey in XX – early XXI.

The article gives a historico-sociological analysis of change in the situation of women in Turkey – a country of Islamic East, which during the recent 90 years has followed the difficult path of modernization. Turkish women have felt some change which some of them use, but lately the situation is getting more complicated because of the country's islamization gaining more sway.

Keywords: Turkey. Women, modernization, laicism, Islamism.